

№	MUNDARIJA	Page
1.	YANGI O'ZBEKISTON IQTISODIYOTI SHAROITIDA AHOLINI IJTIMOIIY HIMOYALASHNING MOLIYAVIY ZARURLIGI VA AHAMIYATI <i>Ametova Fotimajon Rozmatovna</i>	3
2.	ПРИМЕНЕНИЕ МСФО 17 В СТРАХОВОЙ СИСТЕМЕ УЗБЕКИСТАНА: ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ И ПОТЕНЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ. АНАЛИЗ РЕЗЕРВОВ И ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ БАРЬЕРОВ <i>Баратова Динора Алишеровна</i>	6
3.	SUG'URTA POLISINI TANLASHDAGI MUAMMO VA AFZALLIKLAR <i>Yo'ldoshova Aziza Muzaffar qizi</i>	10
4.	O'ZBEKISTONDA "YASHIL SUG'URTA" MAHSULOTLARINI JORIY ETISH MASALALARI <i>Xasanov Farrux Ravshanovich</i>	13
5.	SUG'URTA TASHKILOTLARINING INVESTITSIIYA FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH <i>Umarova Gulnora Akromovna</i>	16
6.	O'ZBEKISTONDA AVTOMOBIL TRANSPORT SUG'URTASINI TAKOMILLASHTIRISH <i>Rustamov Sherzod Raxmataliyevich</i>	18
7.	O'ZBEKISTONDA AVTOTRANSPORT SUG'URTASINI RIVOJLANTIRISHDA XORIJ TAJRIBASINING O'RNI <i>Yakubova Nargiz Tursunbayevna, Rustamov Sherzod Raxmataliyevich</i>	20
8.	O'ZBEKISTONDA SUG'URTA TIZIMI VA UNDAGI XAVFLAR <i>Mirzamahmudova Madina Odiljon qizi, Akbaraliyeva Diyora</i>	22
9.	ПЕРСПЕКТИВЫ И БАРЬЕРЫ РАЗВИТИЯ ИСЛАМСКОГО СТРАХОВАНИЯ (ТАКАФУЛ) В УЗБЕКИСТАНА <i>Мурадова Дилдора Абдусалимовна</i>	26
10.	YASHIL SUG'URTA TURLARINI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI: ILMIY-NAZARIY VA AMALIY YONDASHUV <i>Erkaboev Yorbek Boirbekovich</i>	31
11.	MILLIY SUG'URTA BOZORIDA INFORMATSION RISKLARNI SUG'URTALASHNI TAKOMILLASHTIRISH <i>Xolbaev Azamat Yuldashovich</i>	34
12.	ПРЕИМУЩЕСТВА СТРАХОВАНИЕ И ЕГО РОЛЬ В ЭКОНОМИКЕ <i>Умарова Хурида Олимжоновна</i>	38
13.	OLIY TA'LIM MUASSASALARINI MOLIYALASHTIRISH MANBALARINI DIVERSIFIKATSIYALASH: HOMIYLIK MABLAG'LAG'LARIDAN FOYDALANISH <i>Dildora Bohodirovna Abdusattarova</i>	42
14.	SUVEREN KREDIT REYTING AGENTLIKLARINING BAHOLASH METODOLOGIYASIDAGI KAMCHILIKLARI TAHLILI <i>Tog'ayniyazov Shohzodbek Ural o'g'li</i>	45
15.	ЗЕЛЁНЫЕ ОБЛИГАЦИИ И КРЕДИТЫ: НОВЫЙ ВЕКТОР УСТОЙЧИВОГО РОСТА УЗБЕКИСТАНА <i>Гульмухамедова Дилбар Бахтиер кизи, Каримов Комилжон Хамидович</i>	48
16.	ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА УЗБЕКИСТАНА: ПУТЬ К УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТИЮ СТРАНЫ <i>Гульмухамедова Дилбар Бахтиер кизи</i>	51
17.	ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕСТРАХОВАНИЯ И НИЗКОЙ КАПИТАЛИЗАЦИИ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ: ОПЫТ УЗБЕКИСТАНА <i>Муминова Ансора Улугбек кизи</i>	54
18.	БАНК СЕКТОРИДА ФИРИБГАРЛИККА ҚАРШИ ҚУРАШИШДА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТНИНГ ЎРНИ <i>Қозоқов Шаҳбоз Ортикбаевич</i>	57
19.	ЗЕЛЁНЫЕ ОБЛИГАЦИИ И КРЕДИТЫ: НОВЫЙ ВЕКТОР УСТОЙЧИВОГО РОСТА УЗБЕКИСТАНА <i>Гульмухамедова Дилбар Бахтиер кизи, Каримов Комилжон Хамидович</i>	61
20.	SUKUKLARNI JAHON AMALIYOTIDAGA O'RNI TAHLILI <i>Shohzodbek Adxatjonov Bobirjon o'g'li</i>	64
21.	AHOЛИ ДАРОМАДЛАРИ ТАРКИБИ ВА ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ АМАЛДАГИ ҲОЛАТИНИ ТАҲЛИЛИ <i>Хожиев Жаҳонгир Душабаевич</i>	67
22.	MINTAQALARNI IQTISODIY RIVOJLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH <i>Toshaliyeva Saodat Toxirovna</i>	71

“O‘ZBEKISTON SUG‘URTA BOZORI” JURNALI TAHRIR KENGASHI A‘ZOLARI

1. Teshabayev To‘lqin Zakirovich (Kengash raisi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor).
2. Maqsudov Davron Sanjarxo‘jayevich (Kengash raisi o‘rinbosari, Istiqbolli loyihalar milliy agentligi direktori o‘rinbosari).
3. Azimov Rustam Sadikovich (“O‘zbekinvest” eksport-import sug‘urta kompaniyasi” AJ bosh direktori, iqtisodiyot fanlari doktori).
4. Mehmonov Sultonali Umaraliyevich (Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti prorektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor).
5. Abdurahmonova Gulnora Qalandarovna (Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti prorektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor).
6. Sindarov Sherzod Egamberdiyevich (Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti prorektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor).
7. Zakirov Latif Xamidullayevich (Moliya vazirligi huzuridagi TKFJMS qoshidagi To‘lovlarni kafolatlash jamg‘armasi direktori).
8. Xalilov Oybek Nasirovich (O‘zbekiston sug‘urta bozori professional ishtirokchilari uyushmasi kengashi raisi).
9. Qurbonov Xayrulla Abdurasulovich (TDIU Xalqaro va milliy reytinglar bilan ishlash markazi rahbari, dots.).
10. Quldoshev Qamariddin Mansurovich (TDIU “Sug‘urta ishi” kafedrasida professori, DSc, bosh muharrir).
11. Zaynalov Jahongir Rasulovich (Samarqand iqtisodiyot va servis instituti “Moliya” kafedrasida mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, prof.).
12. Shennayev Xojayor Musurmanovich (TDIU “Sug‘urta ishi” kafedrasida mudiri, DSc, prof.).
13. Boyev Xabibullo Ismoilovich (TDIU “Sug‘urta ishi” kafedrasida professori, iqtisodiyot fanlari doktori).
14. Ortiqov Furqat A‘zamjonovich (“Kafil Sug‘urta” AK sug‘urta kompaniyasi direktorlar kengashi raisi).
15. Nurullayev Abdulaziz Sirojiddinovich (O‘zbekiston madaniyat va san‘at instituti professori, i.f.n. dots.).
16. Merident Randles (FSA, MAAA. Principal & Consulting Actuary. Katta maslahatchi, UNDP-Milliman Global Actuarial Initiative).
17. Ong Xie (FIA, FSAS. Dastur menejeri, UNDP-Milliman Global Actuarial Initiative. Olmosh: She/Her).
18. Hasanov Xayrulla Nasrullayevich (TDIU Besh tashabbus markazi rahbari, i.f.b.f.d.).
19. Mamadiyarov Zokir Toshtemirovich (TDIU “Moliya bozori va sug‘urta” kafedrasida mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori).
20. Mutalova Dilorom Maxamadjanovna (TDIU “Soliqlar va soliqqa tortish” kafedrasida professori, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori).
21. Imomov Hamdilla Hamdamovich (TDIU “Korporativ moliya va qimmatli qog‘ozlar” kafedrasida professori v.b., falsafa fanlari doktori).
22. Kenjayev Ilxom G‘iyozovich (TDIU Magistratura bo‘yicha dekan o‘rinbosari, i.f.b.f.d., dots.).
23. Yadgarov Akram Akbarovich (TDIU “Yashil iqtisodiyot” kafedrasida professori v.b., iqtisodiyot fanlari doktori).
24. Yuldashev Obiddin Toshmurzayevich (TDIU “Sug‘urta” kafedrasida professori v.b. i.f.d.).
25. Samadov Asqarjon Nishonovich (TDIU “Marketing” kafedrasida dotsenti, universitet Kengashi kotibi, fanlar nomzodi).
26. Baratova Dinara Alisherovna (TDIU “Sug‘urta” kafedrasida dotsenti, t.f.n. kotib).
27. Qarshiyev Daniyar Eshpo‘latovich (TDIU “Sug‘urta” kafedrasida dotsenti, i.f.n., bosh muharrir).
28. Nomozova Qumri Isoyevna (Bank-moliya akademiyasi dotsenti, PhD).
29. Hamdamov Shoh-Jahon Raxmat o‘g‘li (TDIU “Korporativ moliya va qimmatli qog‘ozlar” kafedrasida dotsenti, i.f.n.).
30. Maxmudov Samariddin Baxriddinovich (TDIU “Korporativ moliya va qimmatli qog‘ozlar” kafedrasida dotsenti, i.f.n.).

АҲОЛИ ДАРОМАДЛАРИ ТАРКИБИ ВА ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ АМАЛДАГИ ҲОЛАТИНИ ТАҲЛИЛИ

Хожиев Жахонгир Душабаевич

Тошкент давлат иқтисодиёт университети доценти

E-mail: xojiyevjaxongir1@gmail.com

DOI: https://doi.org/10.55439/INS/vol2_iss3/307

Annotatsiya: Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикаси аҳолиси даромадлари таркиби ва уларни тартибга солиш механизмларининг амалий ҳолати таҳлил қилинган. Даромадларнинг ўсиш суръатлари, камбағаллик даражасининг динамикаси ва истеъмол харажатлари таркибининг ўзгариши Энгел қонуни мезонлари асосида баҳоланган. Шу билан бирга, ижтимоий адолат ва макроиқтисодий барқарорликни таъминлашда аҳоли даромадларини қайта тақсимлаш сиёсати алоҳида урғу берилган.

Kalit so'zlar: аҳоли даромадлари, даромадлар таркиби, қайта тақсимлаш, Энгел қонуни, камбағаллик, ижтимоий сиёсат, истеъмол харажатлари, реал даромадлар, инфляция, макроиқтисодий барқарорлик.

Abstract: This article analyzes the structure of household income in the Republic of Uzbekistan and the practical state of mechanisms for its regulation. The growth rates of income, the dynamics of poverty levels, and the changes in the composition of consumer expenditures are assessed based on the criteria of Engel's law. Special emphasis is placed on the policy of income redistribution to ensure social justice and macroeconomic stability.

Keywords: household income, income structure, redistribution, Engel's law, poverty, social policy, consumer expenditures, real income, inflation, macroeconomic stability.

Абстрактный: В данной статье проведён анализ состава доходов населения Республики Узбекистан и механизмов их регулирования на практике. Темпы роста доходов, динамика уровня бедности и изменения в структуре потребительских расходов оценены на основе критериев закона Энгеля. Особое внимание уделено политике перераспределения доходов населения в контексте обеспечения социальной справедливости и макроэкономической стабильности.

Ключевые слова: доходы населения, структура доходов, перераспределение, закон Энгеля, бедность, социальная политика, потребительские расходы, реальные доходы, инфляция, макроэкономическая стабильность.

Kirish

Кириш (Introduction/Введение).

Ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётида аҳоли даромадлари таркиби, уларнинг ўсиш суръати ва тартибга солиш механизмлари ниҳоятда муҳим аҳамиятга эгадир. Чунки аҳоли даромадлари нафақат ижтимоий фаровонлиқнинг асосий мезони, балки ички истеъмол бозоридagi талаб шаклланишини, миллий иқтисодиётдаги инвестиция салоҳиятини ва макроиқтисодий барқарорликни белгилайдиган муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасида аҳоли турмуш даражасини ошириш, камбағалликни қисқартириш ва ижтимоий тенгликни таъминлаш устувор йўналишлардан бири сифатида белгиланган.

Сўнгги йилларда мамлакатда аҳолининг даромад манбалари диверсификация қилиниб, уларнинг реал ўсишини таъминлашга қаратилган ислохотлар амалга оширилмоқда. Бу жараёнда иш ҳақи, нафақалар, тadbirkorлик фаолиятдан тушумлар, давлат ёрдамлари ва бошқа расмий ҳамда норасмий даромадлар асосий роль ўйнамоқда. Шу билан бирга, даромадларни қайта тақсимлашнинг самарали механизмларини жорий этиш — ижтимоий адолатни таъминлаш ҳамда аҳоли ўртасидаги иқтисодий тенгсизликни камайитишнинг асосий воситасига айланмоқда.

Ушбу мақолада аҳоли даромадлари таркиби ва унинг динамикаси, камбағаллик даражаси ва истеъмол харажатлари структураси Энгел қонуни асосида таҳлил қилинади. Шунингдек, мавжуд даромадлар тартибга солиш механизмлари ва уларнинг самарадорлиги баҳоланади. Мазкур таҳлил Ўзбекистонда амалга оширилаётган ижтимоий сиёсатни янада такомиллаштириш, аҳоли

фаровонлигини ошириш ва макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлашда муҳим илмий ва амалий аҳамиятга эга.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили (Обзор литературы/Literature review).

Мамлакатимизда аҳоли даромадларини изчил ошириш ва унинг ижтимоий қатламлари ўртасидаги даромадлар тенгсизлигини тартибга солишнинг молиявий механизми илмий-назарий ва амалий асосларига бағишланган замонавий тадқиқотлар ўрганилган.

Lynch ва бошқаларнинг фикрича, даромадлар тенгсизлиги ва соғлиқ боғлиқлиги тўғрисидаги гипотезага асосан аҳоли ўлими ва саломатлигига даромад тақсимоли кучли таъсир кўрсатади. Гипотеза учун далиллар даромадлар тенгсизлигини камайитишга қаратилган қайта тақсимлаш сиёсатини қўллаб-қувватлайди. Баъзи истиснолардан ташқари, жумладан, Wagstaff ва van Doorslaer, Mellor ва Milyo, Gravelle, Beck-field ҳамда Jen ва бошқалар олиб борган тадқиқотларни ҳисобга олган ҳолда, иқтисодчи олимлар (Shmueli, 2004; De Vogli ва бошқалар, 2005; Ram, 2006; Dorling ва бошқалар, 2007; Babones, 2008; Karlsson ва бошқалар, 2009; Biggs ва бошқалар, 2010; Idrovo ва бошқалар, 2010) томонидан олиб борилган аксарияти охириги илмий тадқиқотларнинг натижасида ушбу гипотеза ўз тасдиғини топган.

Шунингдек, Tsiddon ва Galor, Zweimuller ва Foellminger фикрича, даромад тенгсизлиги илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмалари ва технологиялар ривожланишига ёрдам беради ва бу иқтисодий ўсишга олиб келади [1].

A.Marshallнинг бир Shilling пул бирлигининг бой ижтимоий қатлам аҳоли қатламига нисбатан камбағалга келтирадиган бахт бениҳоят юкори эканлиги ҳақидаги аргументи ҳам тасдиқлайди [2].

Saez фикрича, иктисодий ўсиш мамлакатнинг иктисодий барқарорлик ўлчови сифатида кенг қўлланилади ва тараққиёт ва бошқа ҳодисаларнинг иктисодий ўсишга таъсири макроиктисодиётнинг муҳим муаммосидир. Ўтган бир неча ўн йилликлар ичида даромад тенгсизлиги дунё бўйлаб сезиларли даражада ортиб бормоқда [3].

Сиёсатчилар томонидан инкирозлар даврида ижобий натижаларга эришиш учун даромадлар тенгсизлигининг иктисодий ўсишга таъсири баҳолашга катта қизиқиш билдирилган [4].

Шунга қарамай, даромадлар тенгсизлиги иктисодий ўсишга таъсир кўрсатадиган каналларни тушунтиришда турли мунозаралар нозик прогнозлар билан қўлаб назарияларнинг пайдо бўлишига олиб келган. Масалан, Perotti, Alesina ва Rodrikнинг таъкидлашича, аҳоли даромадлари тенгсизлиги ҳукуматлар томонидан қайта тақсимлаш сиёсати ва аҳолининг бой қатлами учун юқори даромад солиғи орқали киритилган номуносивликлар туфайли иктисодий ўсишга салбий таъсир қилади [5].

Acemoglu фикрича эса давлат бюрократияси ва самарасиз институтлари иктисодий ўсишга таъсир қилади ва бу муаммо даромадлар тенгсизлигини ошириш орқали кучаяди [6]. Бундан ташқари Galor, Zang, Aghion ва бошқаларнинг таъкидлашича, аҳоли даромадлари тенгсизлиги иктисодий ўсишга салбий таъсир кўрсатади, номукамал капитал бозорлари туфайли аҳолининг кам таъминотли қатламлари учун таълимга киришга тўқсинлик қилади ва мамлакатда инсон капитали шаклланишига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Шунингдек, даромадлар тенгсизлиги ижтимоий муаммоларнинг ўсиши туфайли сиёсий бекарорликка олиб келади ва шунинг учун иктисодий ўсишга салбий таъсир кўрсатади, чунки инвестициялар учун рағбатлантиришлар бўлмайди. Бироқ бошқа иктисодчи олимларнинг фикрича, даромадлар тенгсизлиги ўсишга ҳисса қўшади, чунки у аҳолининг бой қатламларида жамғарашни оширади ва бу йirik ҳажмдаги инвестицияларни амалга оширишни таъминлайди.

Иктисодчи А. Агзамов Ўзбекистонда жисмоний шахслардан олинadиган даромад солигининг прогрессив моделидан текис шкалага асосланган моделига ўтиш билан боғлиқ ислохотларга тўхталиб таъкидлаганидек, “Даромад солигини ҳисоблаш учун солиқ базасига нисбатан қўлланиладиган прогрессив солиқ ставкаларининг 2 ва 3 шкалалари бўйича минимал иш ҳақининг асос қилиб олиниши уларнинг ортиши ҳисобига солиқ тўловларининг миқдор жиҳатдан қўпайиб боришига олиб келади” [7].

Тадқиқотни амалга оширишда фойдаланилган усуллар (Methods/ Методы).

Мазкур илмий мақолада аҳоли даромадлари таркиби, уларнинг ўсиш суръатлари, даромадларни тартибга солиш ва қайта тақсимлаш механизмларининг Ўзбекистон шароитидаги амалдаги ҳолати комплекс тарзда ўрганилди. Ушбу тадқиқот мобайнида илмий таҳлилнинг умумий услублари, шунингдек, махсус статистик услублар: анкета орқали текшириш, статистик гуруҳлаш, танланма кузатиш, иктисодий индекслар, динамика қаторлари, корреляцион-регрессия таҳлил ва бошқа усуллардан кенг фойдаланилган.

Таҳлиллар (Analysis/Анализ).

Мамлакатнинг ижтимоий-иктисодий ривожланишидаги асосий стратегик максadлардан бири – ялпи ички маҳсулотнинг реал қийматини аҳоли эҳтиёжларининг ўсишидан юқори суръатда ва барқарорлик билан ошириш орқали таъминлашдир. Й. Шумпетерга қўра, иктисодий ўсиш – бу жамиятда ишлаб чиқариладиган маҳсулот ҳажмининг ортиши ва унинг ишлаб чиқариш омилларининг миқдорий ўсиши билан бирга, уларнинг сифат жиҳатидан ҳам барқарор ривожланишидир [8] ўз ифодасини топади. Иктисодий тизим (мамлакат, минтақавий ёки глобал миқёсда) доирасида маҳсулот ва хизматлар ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши ва уларнинг сифати яхшиланиши билан белгиланади. Аммо, барқарор иктисодий ўсиш амалий жиҳатдан аввало, мамлакатда ишлаб чиқариладиган реал ялпи ички маҳсулотнинг аҳоли жон бошига нисбатан ўсиши орқали кўриниб туриши мумкин. Бу, ўз навбатида, аҳоли жон бошига тўғри келадиган реал даромадларнинг ортишига олиб келади ва мамлакат иктисодий салоҳиятининг аҳоли фаровонлигини ошириш учун янги имкониятлар яратишга хизмат қилади.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ялпи ички маҳсулотнинг реал ўсиши натижасида аҳоли жон бошига реал даромадларининг ошиши

хар доим ахборот даражасини яхшилашга қаратилган стратегик максadларни тўлиқ ифодаласлиги мумкин. Аммо, макроиктисодий миқёсда бу жараён аҳоли даромадларининг моддий асосини ташкил этади. Чунки юқори иктисодий ўсиш натижасида умумий даромадлар ошган бўлса-да, киска муддатли иктисодий инкирозлар ва даромадларни аҳоли турли қатламлари ўртасида адолатсиз тақсимлаш, бой ва камбағал қатламлар ўртасидаги ижтимоий фарқларни кучайтириши мумкин. АҚШлик сиёсатшунос Жеймс Девис ўзининг “Дейвнинг J-эгри чизиги” номли инкилобнинг ривожланиш назариясида, узок муддатли иктисодий ўсишдан кейин мамлакатдаги иктисодий аҳволнинг ёмонлашиши оммавий норозиликларга ва ҳатто инкилобларга олиб келиши мумкинлигини таъкидлайди.

Шунинг учун, стратегик нуктаи назардан, аҳоли реал даромадларининг ижтимоий қатламлар ўртасида қайта тақсимлаш макроиктисодий сиёсатнинг муҳим максadларидан бири бўлса-да, уни амалга оширишдаги асосий омил барқарор иктисодий ўсишни таъминлашдир. Чунки айнан иктисодий ўсиш аҳоли даромадларининг моддий ва молиявий асосини яратади.

1-жадвал

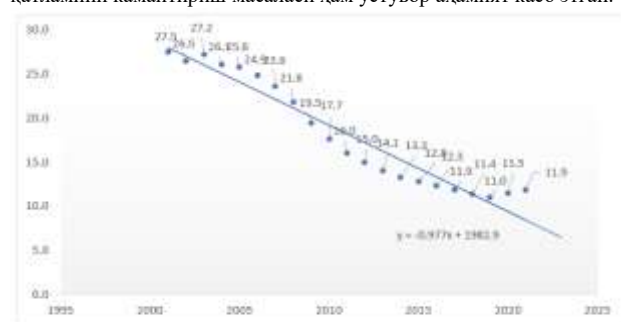
Аҳоли даромадлари кўрсаткичларининг йиллик ўсиш суръати¹ (Ўтган йилга нисбатан фоизда)

№	Кўрсаткичлар	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1.	Аҳоли умумий даромадлари ўсиши	115,7	113,5	124,2	121,6	115,4	118,5
2.	Аҳоли жон бошига умумий даромадларининг ўсиши	119,3	111,3	122,7	122,3	112,6	116,1
3.	Аҳоли реал умумий даромадларининг ўсиши	104,2	98,2	110,5	106,9	102,4	108,1
4.	Аҳоли жон бошига реал умумий даромадларининг ўсиши	107,7	98,6	109,9	106,9	102,8	105,9

Хусусан, аҳоли жон бошига реал умумий даромадларининг йиллик ўсиши 2019 йилда 115,7 фоизни, 2024 йилга келиб эса 118,5 фоизни ташкил қилган. 2020 йилдаги глобал пандемия билан боғлиқ иктисодий турғунликнинг кузатилиши аҳоли даромадларининг таҳлил қилинаётган барча кўрсаткичларидаги ўсиш суръатининг пасайиши ва ҳаттоки пасайиш (аҳоли жон бошига реал умумий даромадлар 2020 йилда- 98,6 фоизга пасайиш) суръатини кузатишига олиб келган.

Шуни аҳолида таъкидлаш жоизки, таҳлил қилинаётган даврнинг дастлабки йилларидаги аҳоли умумий даромадларининг йиллик юқори ўсиш суръати (2000,2005 ва 2010 йиллар) кузатилиб, ушбу даврлардаги юқори инфляция босим кузатилганига қарамадан аҳоли реал умумий даромадларининг юқори йиллик ўсиши кузатилган. Натижада аҳоли жон бошига реал даромадларнинг ҳам юқори йиллик ўсиши 117,4-120,1 фоиз диапазонида тебранган.

Демак, ушбу даврларда аҳоли реал даромадларини ошириш давлат сиёсати орқали уларнинг турмуш фаровонлигини ошириш бўйича қатор натижаларга эришилган. Хусусан, аҳоли реал даромадларини ошириш давлат сиёсатида кам таъминланган аҳоли қатламини қамраб олиш масаласи ҳам устувор аҳамият касб этган.

1-расм. Ўзбекистон Республикасида кам таъминланган аҳолининг улуши².

1-расмдан кўришимиз мумкинки, 2000 йилда умумий уй хўжаликлари бўйича аҳолининг 27,5 фоизи кам таъминланган деб ҳисобланган. Лекин таҳлил давомида бу кўрсаткич изчил қайибиб, 2020 йилга келиб 11,5 фоизга тушган. Кам таъминланганлик даражаси Жаҳон банкининг тавсияларига асосан аниқланган бўлиб, у инсон учун зарур бўлган кунлик 2100 ккал озиқ-овқат маҳсулотлари минимал истеъмол қорзинасига таянган ҳолда баҳоланган. 2021 йилдан бошлаб эса Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 27 августдаги 544-сонли қарорига мувофиқ [9] “Камбағаллик” ёки “Камбағаллик чегараси”

мезонларида асосий ургу “хаёт кечириш учун зарур минимал эҳтиёжлар...” ёки “минимал истеъмол харажатлари қиймати...” каби микрокомпонентлар олинган бўлса-да, уларни молиявий таъминлашнинг реал иқтисодий имкониятлари орқали аниқлаштириш бевосита даромадлар сиёсатининг ижтимоий аҳамиятини яна бир бор тасдиқлайди.

Камбағалликни баҳолашда кўпинча фақат даромад даражаси эмас, балки сарф-харажатлар қорзинасининг сифати ҳам асосий мезон сифатида қаралади. Хусусан, минимал истеъмол харажатларининг солиштирма даражаси ушбу тоифага кирувчи аҳолининг аниқ ҳолатини белгилашда муҳим аҳамият касб этади. Аҳоли шахсий даромадлари ҳисобидан амалга оширадиган истеъмол харажатлари таркибида ноозик-овқат маҳсулотларига сарф-харажатлар улушининг ошиши (озик-овқат маҳсулотлари истеъмолига нисбатан) фаровонлиқнинг асосий кўрсаткичи ҳисобланади. Бу ҳолат Энгел Қонуни[10] билан ифодаланган.

$$e_{QA(Pb)} = \frac{\Delta Q_A}{\Delta I} \cdot \frac{I}{Q_A} \quad (1.1)$$

Ушбу қонунга мувофиқ, истеъмолчиларнинг харажатлари таркиби уларнинг даромадларига боғлиқ равишда ўзгаради. Даромадлар ўсиши билан бирга, истеъмол харажатларининг таркибида озиқ-овқат маҳсулотларига нисбатан ноозик-овқат товарлари ва хизматларга йўналтирилган харажатлар улушининг ошиши кузатилади. Бу эса турмуш даражаси ва фаровонлиқнинг муҳим кўрсаткичи сифатида эътироф этилади.

2-жадвал
Ўзбекистон Республикасида 2000-2024 йилларда аҳоли истеъмол харажатларининг таркибий ўзгариши¹ (фоизда)

№	Харажатлар таркиби / йиллар	2000	2005	2010	2015	2021	2022	2023	2024
1.	Озик-овқат маҳсулотлари	61,4	58,2	53,2	47,3	47,2	47,4	51,2	52,3
2.	Озик-овқат маҳсулотларига харажатлар улушининг мутлақ ўзгариши		-3,2	-5	-5,9	-0,1	-0,2	3,8	-1,1
3.	Ноозик-овқат маҳсулотлари	25,8	25,7	26,9	32,3	37,8	38,5	38,7	37,3
4.	Ноозик-овқат маҳсулотларига харажатлар улушининг мутлақ ўзгариши		-0,1	1,2	5,4	5,5	5,3	5,5	5,2
5.	Хизматлар	12,8	16,1	19,9	20,4	20	24,5	23,5	24,6
6.	Хизматларга харажатлар улушининг мутлақ ўзгариши		3,3	3,8	0,5	-0,4	2,1	2,8	3,2

Жумладан, истеъмол харажатлари таркибида ноозик-овқат маҳсулотларига ажратилган харажатлар улуши 2000 йилда 25,8% бўлган бўлса, 2024 йилга келиб 37,3%га етган. Ноозик-овқат маҳсулотларига сарф-харажатлар улушининг мутлақ ўзгариш динамикасига назар ташласак, фақатгина 2021 йилнинг ўзиде 2015 йилга нисбатан бу кўрсаткич 5,5%га ўсгани қайд этилган.

Бироқ, истеъмол харажатлари таркибида озиқ-овқат маҳсулотларига йўналтирилган сарф-харажатларнинг мавжуд ҳолати ва динамикасини таҳлил қилганда, Энгел қонуни мезонларига кўра, аҳолининг турмуш фаровонлиги талаб этилган даражада таъминланмагани кўзга ташланади. Бу ҳолат қуйидаги омиллар билан изоҳланади:

Биринчидан, Энгел қонунига мувофиқ, аҳоли даромадларининг ўсиши озиқ-овқат маҳсулотларига сарфланадиган харажатлар улушининг мутаносиб равишда пасайишига олиб келиши керак. Аммо таҳлил қилинган 2-жадвал маълумотларига кўра, аҳоли даромадлари ўсиш суръатига нисбатан озиқ-овқат маҳсулотларига харажатлар улушининг камайиш суръати секин кечган.

Иккинчидан, Энгел қонунига белгиланган мезонларга кўра, жами истеъмолдаги озиқ-овқат маҳсулотларига харажатларнинг 2017 йилга келиб 47,2 %ни ташкил қилиши турмуш фаровонлиги нуқтаи-назардан аҳоли даромадларининг барқарорлигини ифодаламайди.

Юқоридаги фикрларга асосланган ҳолда Ўзбекистонда якуний истеъмол усулида ҳисобланган ялпи ички маҳсулот таркибини кўриб чиқамиз.

3-жадвал

Жорий нархларда якуний истеъмол усулида ҳисобланган ялпи ички маҳсулот¹, миллий валютада, трлн. сўм

Кўрсаткичлар йиллар	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ялпи ички маҳсулот	221,4	235,4	317,5	426,6	532,7	605,5	738,4	995,5	1204,4
Якуний истеъмол	173,8	205,4	243,7	321,3	402,9	453,6	562,6	810,5	998,9
Ялпи жамғарин	58,3	65,8	92,5	158,7	222,7	241,9	298,1	347,1	416,9
Товарлар ва хизматлар экспорт-импорт сальдоси	-7,1	-11,6	-19,9	-74,8	-84,8	-81,1	-120,5		
Статистик тафсилот	-3,8	-4,3	1,2	21,1	-8,2	-9,1	-1,8	-3,3	-3,9

3-жадвалдан кўриш мумкинки, 2015 йилда мамлакатда яратилган ЯИМ 173,8 трлн сўм ҳажми якуний истеъмол фондида сарфланган бўлса, 2023 йилга келиб ушбу кўрсаткич 1 204,4 трлн. сўмга ўсган. Ялпи жамғариш эса 2015 йилда 58,3 трлн. сўмдан 2023 йилга келиб 416,9 трн. сўмга ўсган. Демак хулоса қилиш мумкинки, якуний истеъмол ЯИМда асосий салмоқни ташкил қилиб, ушбу жараён истеъмолнинг таркибий элементлари кесимидаги таҳлиллар асосида аҳоли даромадлари орқали истеъмол қай даражада рағбатлантирилаётганлигини кўриб ўтамиз.

4-жадвал

Якуний истеъмол харажатлари таркиби ва динамикаси ¹	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Кўрсаткичлар йиллар	100	100	100	100	100	100	100
Якуний истеъмол харажатлари	100	100	100	100	100	100	100
Уй хўжалиқлари	81,0	77,4	77,5	77,5	77,8	77,6	78,2
Давлат бозорини орақлари	17,8	21,4	21,6	21,8	22,1	22,4	22,3
Уй хўжалиқлари хизмат кўрсатувчи нотижорат ташкилотлари	1,2	1,3	0,9	0,8	1,4	1,6	2,1

Уй хўжалиқларининг истеъмол харажатлари пасайиш тенденциясига эга бўлса-да, ЯИМни истеъмолида юқори улушни ташкил қилмоқда. Уй хўжалиқига хизмат кўрсатувчи нотижорат ташкилотларининг якуний истеъмол харажатларидаги улуши 2023 йилда 1 фоизни, 2024 йилга келиб эса 0,6 га ўсган. [11]

Хулоса (Заключение/Conclusion).

Юқоридагиларга асосланган ҳолда қуйидаги хулосаларни тизимлаштириш мумкин:

Аҳоли даромадлари ва унинг таркиби макроиқтисодий мувозанатни таъминлашда мамлакат иқтисодиётини жорий ва стратегик ривожланишининг моддий-молиявий асосини ташкил қилади. Хусусан, фискал инструментлар асосида тартибга солиш аҳоли даромадларини ошириш билан параллел равишда шахсий тасаруфдаги даромадларни истеъмол ва жамғариш фондлари нисбатларида тақсимланишига таъсир этади. Истеъмолга нисбатан чегаравий мойилликни рағбатлантириш орқали мамлакатда ялпи истеъмол талабини оширишга имконият яратади. Бу ўз навбатида жорий ҳолатда иқтисодий ўсишни ҳаракатга келтирувчи асосий омил ҳисобланади.

Аҳолининг шахсий тасарруфдаги даромадлари ҳисобига уларнинг жамғаришга чегаравий мойиллигини оширишга қаратилган фискал сиёсат орқали ялпи қўшилган қийматнинг жамғариш фондларида тўпланиши стратегик контекстда мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришга ички инвестиция салоҳиятини оширишнинг моддий-молиявий негизини ўзида мужассамлаштиради. Шунинг алоҳида таъкидлаш жоизки, аҳоли даромадини солиққа тортишдаги прогрессив солиққа тортиш тизими биринчи навбатда истеъмолни рағбатлантиришда юқори самарадорликка эга ҳисобланади. Чунки ушбу солиққа тортиш тизимида солиқ юқини аҳоли даромадларининг номинал қийматига нисбатан табақалаштириш имкониятлари яратилиб нисбатан паст даражадаги даромадларга нисбатан пасайтирилган солиқ ставкасини қўллаш истеъмолга чегаравий мойилликни рағбатлантиради. Бунинг оддий мантикий асоси сифатида паст даромад олувчи аҳоли даромадларининг асосий қисми истеъмол бюджетини шакллантиришга йўналтирилиши исбот талаб қилмайдиган аксиома ҳисобланади. Қолаверса прогрессив солиққа тортиш тизими аҳоли даромадлари ўртасидаги дисбалансни мувозанатлаштиришнинг муҳим фискал инструменти эканлиги ҳалқаро амалиётда ўз тасдиғини топган.

Аҳоли даромадлари таркибида бирламчи даромадлар салмоғининг оширилиши ҳисобига истеъмол ва жамғариш меъёрларининг ялпи ўсишини таъминлаш орқали макоқўламда барқарор иқтисодий ўсишнинг мустаҳкам молиявий негизини ўзида мужассамлаштиради. Чунки аҳоли шахсий тасарруфдаги даромадлари таркибида иккиламчи даромадлар деб номланувчи ижтимоий трансфертлар улушининг юқори улушга эга бўлиши аҳолининг демографик пасайиши муаммосини кучайтиради.

Фойдаланилган адабиётлар (References/Литературы):

1. Galor O. and Tsiddon D. Technological Progress, Mobility, and Economic Growth. *The American Economic Review*, 1997, 87 (3), 363-382. Retrieved May 16, 2020, from www.jstor.org/stable/2951350; Foellmi R. and Oechslin M. Why progressive redistribution can hurt the poor. *Journal of Public Economics*, 2008, 92 (3-4), 738-747.
2. Маршалл А. Принципы экономической науки. В 3 т. – М.: Инфра-М, 1993. – 217 с.
3. Saez E. Striking it Richer: The Evolution of Top Incomes in the United States (Updated with 2018 estimates). Retrieved: March 25th, 2020. From: eml.berkeley.edu/~saez/saez-UStopincomes-2018.pdf.
4. Piketty T. and Goldhammer A. 2015. *The Economics of Inequality*. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press. Retrieved May 16, 2020, from www.jstor.org/stable/j.ctvjnrtk.
5. Alesina A. and Rodrik D. Distributive politics and economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 1994, 109, 2, pp. 465-90; Perotti R. Growth, Income Distribution, and Democracy: What the Data Say. *Journal of Economic Growth*, 1996, 1 (2), 149 -187. Retrieved April 15, 2020, from: www.jstor.org/stable/40215914.
6. Acemoglu D. An Introduction to Modern Economic Growth. *Journal of Economic Theory*, Elsevier, vol. 2007, 147 (2), pages 45-550; Acemoglu D., Ticchi D. & Vindigni A. Emergence and persistence of inefficient states. *Journal of the European Economic Association*, 2011, 9 (2), 177-208.
7. Агзамов А.Т. Жисмоний шахсларни солиққа тортиш амалиётини такомиллаштириш. / Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т., 2019 й.
8. Йозеф Шумпетер (1883—1954). Теория экономического развития. Дата обращения: 18 декабря 2012. Архивировано из оригинала 26 декабря 2013 года
9. "Аҳолининг минимал истеъмол харажатлари қиймати ва камбағаллик чегарасини ҳисоблаш тартиби тўғрисида"ги Низом. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 27 августдаги 544-сон қарорига илова. <https://lex.uz/docs/5606697>
10. М. А. Сажина, Г. Г. Чибриков. Экономическая теория : учеб. для вузов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Норма, — 672 с.: ил - 2007 год
11. Баратова Динора Алишеровна. (2024). СУҒУРТА БОЗОРИ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ ВА ИННОВАЦИЯЛАР. *Insurance Market of Uzbekistan*, 1(12), 51–52. https://doi.org/10.55439/INS/vol1_iss12/236.